

Írta: Neményi Eszter

Örökbefogadott gyermekek nevelése

Ritkán esik szó az örökbefogadásról. És még ennél is ritkábban foglalkozunk ennek lélektanával, az új családokban kialakuló kapcsolatokkal. Sok változata van még az anyaság vérségi mítosának, ezért az örökbefogadást máig tabuk sűrű hálója szövi át. Ezek alapja pedig csak az lehet, hogy mögötte valami titkolni, szégyellni való dolgot, -főleg (női) csökkentértékűséget, vagy pedig nem igazi, nem teljes értékű szülő-gyermek kapcsolatot feltételeznek. Teljesen titkos voltát erősítik, ezzel az egész szemléletet legalizálják a ma érvényes jogszabályok is. Míg a hazai közvélemény a tabuk határait kezdi feszegetni, a máshol egészen más megítélés alá eső örökbefogadás széles körben kutatott, felderített terület.

A különböző pszichológiai, szociálpszichológiai kutatásoknak már nem kérdése a megmondani vagy eltitkolni dilemmája, vagy a vér szerinti szülőhöz való viszonyulás feltehetően optimális iránya. Az elmúlt évtizedek vizsgálatainak figyelme elsősorban az óhatatlanul felmerülő csalódások minimalizálására irányult. Mégsem kivételes, egyedi jelenség a szülők és gyermekek csalódása, esetleg a kapcsolat kudarca, mely frusztrációval, a szülők önmegkérdőjelezésével, feszültségekkel jár az új családban, a problémák gyakran koncentrálnak később, az iskolás-, majd a kamaszkor eljöttével, de előfordul az is, hogy a gyerek hamarosan újra az intézetben találja magát.

Szeretnék írásomban arra rámutatni, hogy ezen igen gyakori problémák hátterében főként a szülő-gyermek kötődés kialakulásának megzavart fejlődése, esetleg kimaradása áll, mely csökkenthető, sőt elkerülhető a szülő önmagával és gyermekével szembeni elvárásainak reális keretek közt tartásával, a nehézségek előzetes felmérésével, egészen egyszerűen fogalmazva: az új kapcsolatra való megfelelő felkészüléssel. Céлом az – elsősorban intézetből történő – örökbefogadás egyes kérdéseinek rövid és egyszerű összefoglalása. Ehhez elsősorban a La Leche League International kiadványait (Mothering Your Adopted Baby, 1993 és Nursing Your Adopted Baby, 1986) használom, néhol kiegészítve a hazai helyzet jellemzőivel.

Az általam felhasznált munkák szóhasználatával ellentétben anya-gyermek kapcsolat helyett szívesebben beszélek szülő-gyermek kapcsolatról, egyúttal azonban már itt fontosnak tartom kiemelni, hogy az örökbefogadott gyermek az esetek többségében új családjába kerülése előtt legalább egyszer már elvesztette anyját, nem meglepő tehát, ha bizalmatlan és nehezen kötődik – ennek elősegítésében pedig nagy szerepet játszhat egy állandó, mindig mellette levő, „biztos” személy, a másik szülőnek, rokonoknak pedig feltehetően várniuk kell, amíg a gyerek elsajátítja egy bizalomkapcsolat alapmintáját, nincs ez másképp a vér szerinti családok esetében sem.

A szülővé válásra való felkészülés egyik alapfeltétele az örökbefogadást megelőző megfelelő mennyiségű erre szánt idő. Attól a pillanattól, hogy egy pár elhatározza, hogy gyerekek születnek majd, minimálisan kilenc hónap telik el, amíg a baba valóban ott lesz velük. Ez az idő (mely az esetek többségében azért több is ennél) feltétlenül lehetőséget ad a jövő számos kérdésének, problémájának előzetes végiggondolására. Az örökbefogadás elhatározásának pillanatától viszont nem feltétlenül kell két hónapnál többnek eltelnie (és itt ne a hivatalos több éves várakozási időre gondoljunk, hanem pl. a nyílt örökbefogadásra, vagy a béranyaság nem legális, de működő intézményére), és ez a „gyorsított eljárás”

nagyon káros lehet, ha az anya még nem dolgozta fel azt a tényt, hogy saját gyereket nem szülhet. A szülővé válás előfeltételeinek hiányában bizonytalanul, vagy túlzott, irreális elvárásokkal fordulhat gyermeke felé, és sem a gyermek, sem a szülő nem tudja, hogyan dolgozza fél a másik elvárásainak nem megfelelő viselkedése okozta frusztrációját. A gyerek és a szülő kölcsönös sikertelensége egymás nevelésében súlyos következményekkel járhat a gyerek szocializációjára, de hasonlóan káros hatásai vannak a szülő kompetenciatudatára, és így későbbi működésére is.

A továbbiakban a gyermek örökbefogadáskor betöltött évei száma szerint haladván előre sorra veszem a különböző életkorokhoz kapcsolódó legfontosabb kérdéseket középpontban végig a kötődés szempontjával, ez után pedig kitérek néhány speciális esetre: a fogyatékos és a más etnikumhoz tartozó gyermekek örökbefogadásának sajátosságaira. Hangsúlyoznunk kell, hogy az ezekben az esetekben előjövő problémákat nem ritkaságuk, hanem a felmerülő kérdések mássága teszi speciálissá. Hiszen Magyarországon ők a többség: az 5.000 állami nevelt (örökbe adható) gyermek több mint fele 10 éven felüli; közel harmada súlyos fogyatékos és igen nagy százaléka cigány. És őket bizony csaknem lehetetlen örökbe adni. Sokszor elhangzik, hogy hány száz családnak kell hosszú éveken keresztül várakoznia, amíg gyermekük nem lehet, arról viszont ritkán szólunk, hogy 5.000 jogilag örökbe adható, és kb. ötször ennyi intézetben nevelkedő gyermeknek kell családi környezetben kívül felnőnie.

A jog szava szerint örökbefogadni csak kiskorú személyt lehet, a „korhatár” tehát – néhány kivételtől eltekintve – 18 év. Rövid összefoglalásomból mégis teljesen hiányzik az a rész, mely idősebb gyermekekkel foglalkozna. Bár engedné a törvény, 10 évesnél idősebb gyermekek örökbefogadásáról nem beszélnek az általam olvasott munkák. Erre még élő példa is alig van...

Csecsemő örökbefogadása

Egy újszülött legfontosabb szükséglete az anyával vagy az anya szerepét betöltő személlyel való kontaktus: gyakori karra vétel, ringatás, az anya szívének megnyugtató hangja, az emberi bőr melegsége. Néhány hetes korban biztonságérzésének alapját környezetének legállandóbb tagja - általában az anya – adja, akit reakcióival már újszülött korban megkülönböztet. Ha e korai, alapvető szükségletek kielégülnek, a csecsemő zavartalanul fejlődhet, ha nem, akkor első reakciói a szorongás, nyugtalanság, érzékenység, étvágytalanság – majd ha ez a számára biztonságot nem nyújtó állapot tovább húzódik, és hosszabb időn át rendszeresen nem kap választ igényei jelzése ellenére, bekövetkezhet az apátia, lemondás is. Ez már két-három hónapos intézeti, csecsemőotthoni tartózkodás után is kialakulhat, és előfordulhat, hogy az örökbefogadó szülők egy szinte soha nem síró, „nyugodt”, „jó” babát visznek haza. Nagyon fontos tudni ilyenkor, hogy ez nem a gyermek igényeinek hiányát jelenti, hanem azt, hogy már lemondott kielégítésükről, ilyenkor újra meg kell tanítani a kifejezésükre. Sokan tartanak attól, hogy elrontják gyermeküket azzal, ha gyakran felveszik, folyamatosan reagálnak sírására, mely ilyenkor általában néhány nap után újult erővel követeli az állandó kontaktust. Nagyon fontos azonban, hogy állandóan biztonságban érezze magát, ez alapfeltétele a kötődés kialakításának, és nagyban növeli a szülők önbizalmát is.

Egy Amerikában terjedő nézet szerint az örökbefogadó családokban kialakuló kötődések érdekében különösen fontos lehet az a szoros és meleg kapcsolat, mely a szoptatás során alakul ki anya és gyermeke között. Ehhez fontos tudni, hogy lehetséges egyrészt a tejelválasztás újraindítása (relaktáció) akkor, ha egy néhány hónapon belül bekövetkezett szülés után – anélkül, hogy akár egyszer is szoptatásra került volna sor – az anyatej elapadt;

másrészt a tejelválasztás kiváltása lehetséges olyan esetekben is, ahol nem volt előzőleg szülés, vagy akár még terhesség sem. Ennek előnyeit hangsúlyozza az a nézet is, mely szerint a kötődést elősegíti a tejtermelő hormon (prolactin) megnőtt mennyisége az anya testében, megnyugtató, gondoskodást ki--váltó hatása révén. Természetesen az anyatej csak része annak a bensőséges, anya és gyermeke számára megnyugtató folyamatnak, mely a szoptatás során alakul ki, és így van ez bármely csecsemő esetében. Az örökbefogadó szülő és gyermeke e nélkül – pl. kiegészítő eszközök használatával – is részese lehet a „szoptatás” jótékony hatásainak.

Kisgyermek örökbefogadása

Különösen fontos szólnunk erről, mert az örökbefogadott gyermekek többsége 2 - 6 év közötti. A kisgyermek új családjába kerülése előtt éveket töltött el egy másik családban, csecsemőotthonban, intézetben, és számos emléket őriz azokról az emberekről, tárgyairól, eseményekről, melyekkel abban az időben találkozott. A legrosszabb, amit az új szülő ilyenkor tehet, hogy emlékei elvesztésére kényszeríti gyermekét. Hamarosan bekövetkezhet ugyan ideiglenes „amnézia”, különösen a három éves kor előtti eseményekre nézve, de később ebből feltétlenül elő-előjönnek emlékfoszlányok, és ha nincs hová kapcsolnia őket, hiány- és bizonytalanságérzetet keltenek majd a gyermekben. E helyett sokkal jobb együtt beszélgetni ezekről az emlékekről, felidézni az előző családot. Sokat segíthet ebben a nemzetközi gyakorlatban már elterjedt módszer, az ún. életkönyv vezetése-bevezetése hazánkban először a csecsemőotthonokban kerül majd sor remélhetőleg a közeli jövőben – melybe a gyermek születésétől kezdve fényképeket ragasztanak és beírnak minden fontos eseményt. Ez nagy hasznára válhat a szülőnek a felkészülési periódusban, és segít a gyermek előző gondozóinak is abban, hogy átadjanak minden lehetséges információt a gyerek első éveivel kapcsolatban. Szintén fontos, hogy a kisgyermek magával vihesse új otthonába azokat a tárgyakat, amelyekhez ragaszkodik, ismerősek és megnyugtatóak számára.

Idősebb gyermek bizalmának, biztonságérzetének kialakításakor elengedhetetlen, hogy részesüljön a feltételek nélküli elfogadás élményében, különösen azokban az esetekben, amikor a gyermek szülei szeretetének próbára tételét választja. Ez megnyilvánulhat regresszív tendenciákban (a gyerek visszacsúszik fejlődésének egy már túlhaladott szintjére); de gyakran teszteli szülei szeretetének állandóságát váratlan, kiszámíthatatlan viselkedéssel. Ilyenkor nem arra van szüksége, hogy mindent megengedjenek neki, ugyanúgy útmutatásra, segítségre vágyik, mint bármely más kisgyerek, de közben nagyon fontos, hogy soha ne büntessék, vagy akár csak fenyegetessék meg szeretetmegvonással.

Biztonságérzetének kialakításában és későbbi nagyobb önállóságának elérésében nagy segítség, ha a szülők maximálisan igazodnak a gyermek saját fejlődési tempójához, nem sürgetik, vagy érzékeltetik vele, hogy bizonyos tevékenységeiről már le kellene szoknia. Az új életére való átállási periódus végén valószínűleg nagyon gyorsan éri majd el a korának megfelelő fejlettségi szintet, bár tartsuk szem előtt, hogy e szint nagymértékben különbözhet bármely két gyerek között.

Fogyatékos gyermek örökbefogadása

Nagyon kevesek által vállalt feladat, mely nehézsége folytán különlegesen körültekintő felkészülést igényel. Sok mindenről kell a szülőnek előzetesen feltétlenül meggyőződnie, és az elsők között szerepel az, hogy mennyire lesznek lehetőségei arra, hogy mindent megadjon gyermekének ahhoz, hogy elérje azt a legmagasabb fejlődési szintet, amelyre csak

képes. (Tény ugyanis, hogy fogyatékos gyermeket nagyon nehéz örökbe adni, a Budapesten élő közel 400 állami nevelt gyermek 25-35%-a fogyatékos, de hozzá kell tennünk azt is, hogy az erre vállalkozó szülő elé csaknem lehetetlen akadályokat gördítenek a rendkívül szűkös lehetőségek, elég, ha arra gondolunk, hogy hány fővárosi járda szélessége teszi lehetővé a tolokocsival történő közlekedést...)

Visszatérve a pszichológiai szempontokhoz azt kell kiemelnünk, hogy a szülő a lehető legnagyobb mértékben ismerje meg gyermeke betegségének várható alakulását: milyen hatással lesz megjelenésére, viselkedésére, mi az, amire képes lesz, és mire nem. Ez segít pontosan felmérni a várható fejlődés nehézségeit, felszámolni az irreális elvárásokat, lehetővé teszi, hogy a szülő még a gyermekkorban olyan területek felé irányíthassa gyermeke érdeklődését, melyek felnőtt korában megfelelnek majd lehetőségeinek. Ugyanakkor minden lehetőséget meg kell adniuk a gyermeknek annyi önállóság gyakorlására, amennyire csak képes.

Mint bármely más szülő, az örökbefogadó szülő is megélheti néha, hogy zavarja valami gyermekében, esetleg a fogyatékos maga. A gyermek és környezete számára is hosszú és nehéz folyamat, amíg megismeri korlátait, és megtanulja a betegséget egyszerűen betegségnek tekinteni: sem többnek, sem kevesebbnek. Egyiküknek sem segít ebben, ha megpróbálják letagadni félelmeiket, ellenérzéseiket önmaguk és egymás előtt. Fontos, hogy a család tudjon együtt sírni az esetleg fájdalmas nehézségek miatt, majd együtt örülni mindannak, amit a gyermek megtanul, az önállóságnak, amit elér.

Eltérő etnikumú, bőrszínű gyermek örökbefogadása

A faji előítéletek Magyarországon sokáig gyakorlatilag lehetetlenné tették, hogy ilyen örökbefogadások jöjjenek létre. A fővárosi adatok ennek oldódására engednek következtetni: a három év alatti cigánygyerekek is általában örökbeadhatók, ma az elválasztó vonal tehát élesebbnek tűnik az életkor, mint az etnikai különbségek mentén. Semmilyen ezt alátámasztó adatunk sincs viszont a vidéki helyzetet illetően, és a budapesti gyakorlat sem tekint hosszú évtizedekre vissza, ezért kevés biztosat mondhatunk. Senki sem tudja pontosan, mi történik egy gyermek etnikai identitásával, amikor tőle láthatóan különböző emberek között nő fel, és máig vitatott, hogy mennyire kell az örökbefogadó szülőknek törekedniük arra, hogy gyermekük megismerje azt a kultúrát és hagyományrendszert, amiben élt volna, ha vér szerinti családjában marad. És hogyan tudja ezt az esetleg egészen más kulturális háttérű szülő biztosítani gyermeke számára? Most sem fogjuk megválaszolni ezeket a kérdéseket, de hangsúlyoznunk kell: a szülőnek mindent el kell követnie, hogy gyermeke soha ne érezzen bizonytalan szégyent származásával kapcsolatban. A nemzetközi gyakorlat egyértelműen és sok helyütt kizárólag az azonos etnikumú örökbefogadást támogatja a kutatási eredményekből ismert, mérhető identitás-zavarok miatt.

Különböző előítéletekkel mindenki találkozott szocializációja során, ez alól nem mentes egyetlen felnőtt ember sem. Egy cigánygyermek örökbefogadásakor a szülők biztosnak érzik magukat abban, hogy ezek az előítéletek nem zavarják majd gyermekükkel való kapcsolatukat, de jó, ha ilyenkor végiggondolják érzéseiket, véleményüket gyermekük vér szerinti szüleivel kapcsolatban is. Nagyon fontos, hogy az örökbefogadást ne meg-mentési, vagy egy magasabb szintre való felemelési fantáziák vezéreljék, mert ezt később nehéz lesz nem éreztetni a gyermekkel. Vitatott és valószínűleg egyénekenként is változó, hogy egy gyereknek mennyire fontos vér szerinti családjának kultúrája, az azonban nagyon veszélyes identitásalakulására nézve, ha szülei bármikor éreztetik vele, hogy „rossz vér folyik az ereiben”.

Az örökbefogadás előtt a leendő családnak sok nehézséggel kell szembenéznie. Nagy lelki teher a meddőség feldolgozása, és amint ebből a rövid, teljességre nem törő összefoglalásból is látható, később is sok türelmet igényel a „legegyszerűbb” esetben is. Ha szülő és gyermeke bőrszíne eltérő, még az átlagosnál is több kérdéssel kell szembenézniük az örökbefogadással kapcsolatban. Ezért fontos, hogy a szülő ezeket megismerje, és semmiképpen ne mássága ellenére, hanem önmagáért szeresse gyermekét.